

UOT 159.9

M.C.İsmaylova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
mehriban_ismayilova_1962@mail.ru

SOSİALLAŞMA ANLAYIŞINA YANAŞMALARIN PSIXOLOJİ TƏHLİLİ

Açar sözlər: sosiallaşma, sosial yetkinlik, empatiya, özünüidentiklik, kreativlik

Sosiallaşma fərdin davranış nümunələrini, norma və dəyərləri, mövcud cəmiyyətdə onun uğurlu fəaliyyəti üçün zəruri olanların mənimsənilməsidir. Alimlərin fikrincə, şəxsiyyətin sosiallaşması fərdin cəmiyyətə, müxtəlif tipli sosial birliklərə inteqrasiyasıdır ki, bu da fərdin sosial norma və dəyərləri mənimsəməsi sayəsində mümkün olur. Elmi məqalədə sosiallaşmanın psixoloji göstəricilərinin elmi izahı müəllif tərəfindən ardıcılıqla verilmişdir.

Məqalədə qeyd edilir ki, sosiallaşmanın nəticəsi olan sosiallaşma dedikdə, cəmiyyətin tələblərinə və statusuna cavab verən sosial keyfiyyətlərin necə formalaşdığı başa düşülür. Müəllif psixoloji kontekstdə və şəxsiyyətin konkret sosial mədəniyyətində sosial keyfiyyətlərin inkişaf dərəcəsini xüsusi olaraq qeyd edir. Bunlarla yanaşı, elmi məqalədə alimlərin bir-birindən fərqli elmi baxışları da öz əksini tapmışdır.

М.Дж.Исмаилова

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОДХОДОВ К ПОНЯТИЮ СОЦИАЛИЗИРОВАННОСТЬ

Ключевые слова: социальность, социальная зрелость, эмпатия, самоидентичность, креативность

В научной статье представлена научная классификация и психологический анализ понятия социализированность. Социализированность – усвоение поведенческих примеров индивида, норм и ценностей, необходимых для его успешной деятельности в существующем обществе. По мнению ученых, социализированность личности – интеграция индивида к обществу, социальным знаниям различного типа, что представляется возможным благодаря усвоению индивидом социальных норм и ценностей. В научной статье автором в последовательности представлено научное объяснение психологических показателей социализации.

В статье отмечается, что социализация, являющаяся результатом социализации, понимается как формирование социальных качеств, отвечающих требованиям и статусу общества. Автор в психологическом контексте и в конкретной социальной культуре личности особо отмечает степень развития

социальных качеств. Помимо этого, в научной статье нашли свое отражение различные научные взгляды ученых.

M.C.İsmaylova

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF APPROACHES TO SOCIALIZATION

Keywords: *socialization, social competence, empathy, self-identification, creativity*

The scientific article gives a scientific classification and psychological analysis of the concept of socialization. Socialization is the embodiment of an individual's behavior patterns, norms and values, and the necessity of successful activities in the existing society. According to scientists, the socialization of personality is the integration of the individual to the society, to various types of social unions, which is a possible thanks to the individual's adoption of social norms and values. In the scientific article, the scientific explanation of the psychological characteristics of socialization is given by the author in sequence.

The article points out that socialization, which is the result of socialization, is understood as the formation of social qualities that meet the society's requirements and status. The author specifically mentions the degree of development of social qualities in the psychological context and the particular social culture of personality. In addition to this, in the scientific article, scientists' different scientific.

İnsan müxtəlif psixoloji təsir və münasibətlərin obyektı olmaqla bərabər, həm də həmin təsir və münasibətlərin subyektidir, yəni insan bu prosesdə fəaldır. İnsan mühit ilə qarşılıqlı əlaqə prosesində fəal olmasaydı, onun sosiallaşması mümkün olmazdı; o, sosial təcrübəni və mədəniyyəti mənimsəyə bilməzdi. Sosiallaşma prosesinin nəticəsi olan sosiallaşma daim dəyişən, zənginləşən, hərəkətdə, dinamikada olan prosesdir.

Sosiallaşma fərdin davranış nümunələrini, norma və dəyərləri, mövcud cəmiyyətdə onun uğurlu fəaliyyəti üçün zəruri olanların mənimsənilməsidir. Alimlərin fikrincə, şəxsiyyətin sosiallaşması fərdin cəmiyyətə, müxtəlif tipli sosial birliklərə inteqrasiyasıdır ki, bu da fərdin sosial norma və dəyərləri mənimsəməsi sayəsində mümkün olur.

Həmin norma və sərvətlərin əsasında şəxsiyyətin sosial cəhətdən əhəmiyyətli xüsusiyyətləri formalaşır. Başqa sözlə, insan sosiallaşaraq mədəniyyət və sosial münasibətlər aləminə daxil olur, cəmiyyətdə və sosial qruplarda onun fəal nümayəndəsi kimi formalaşır.

Sosiallaşma prosesini çoxcəhətli proses olmaqla, həm də adaptasiya, xüsusiləşmə (fərdiləşmə) və inteqrasiya prosesi kimi də səciyyələndirirlər. Məsələn, uşaq mənsub olduğu sosial qrupda insani münasibətlərə uyğunlaşır, tədricən onda fərdi xüsusiyyətlər formalaşır və sositumda həmin münasibətləri şərtləndirməyə başlayır. Bəzi alimlərin fikrincə, şəxsiyyətin sosiallaşması fərdin

cəmiyyətə, müxtəlif tipli sosial birliklərə inteqrasiyasıdır ki, o, fərdin sosial norma və sərvətləri mənimsəməsi sayəsində mümkün olur.

Inteqrasiya prosesində insanda mənsub olduğu sosial qrup üçün səciyyəvi olan psixoloji xüsusiyyətlər, qrupun digər üzvləri üçün ümumi olan sosial keyfiyyətlər formalaşır.

Sosiallaşma prosesində uşaq sosial təcrübəni mənimsədikcə sosial qrupun nümayəndəsi kimi daha əhəmiyyətli keyfiyyətlərə yiyələnib sosiallaşır, şəxsiyyət kimi formalaşır. Sosiallaşma şəxsiyyətin sosial inkişafı ilə bilavasitə bağlıdır, solumun psixoloji kodlarının açılmasında önəmli rol oynayır.

Sosiallaşma fərdin davranış nümunələrini, norma və dəyərlərini, mövcud cəmiyyətdə onun uğurlu fəaliyyəti üçün zəruri olanların mənimsənilməsidir. Sosial norma və dəyərlərin əsasında şəxsiyyətin sosial cəhətdən əhəmiyyətli psixoloji xüsusiyyətləri və xassələri formalaşır ki, bu da insanın uğurlu sosiallaşmasına zəmin yaradır.

Sosiallaşmanın nəticəsi olan sosiallaşma dedikdə, cəmiyyətin tələblərinə və statusuna cavab verən sosial keyfiyyətlərin necə formalaşdığı başa düşülür. Sosiallaşmaya şəxsi və sosial keyfiyyətlərin mənimsənilməsi daxildir. Sosiallaşmış gənc sosial cəhətdən yetkindir. Sosiallaşma "sosial yetkinlik" termini adı altında konkret sosiomədəni və psixoloji kontekstdə insanda sosial keyfiyyətlərin inkişaf dərəcəsi kimi başa düşülür.

A.İ.Kravçenko şəxsiyyətin sosiallaşmasını (sosial yetkinliyi) sosial-əxlaqi keyfiyyətlərin: əməksevərliyin, borc hissənin, ictimai şüurluluq və aktivliyin, qanuna riayət etmənin yüksək dərəcədə inkişafı ilə müəyyən etmişdir. Alimlərin bir qismi şəxsiyyətin sosiallaşmasının (sosial yetkinliyin) əsas meyarlarını özünəhərmətlə, başqa adamlara, təbiətə qayğı və hörmətlə proqnozlaşdırmağı bacarmaqda, həmçinin həyata yaradıcı yanaşmada, kreativlikdə ifadə edirlər. Onların fikrincə, fərd təkcə ətraf aləm haqqında bilikləri və sosial təcrübəni mənimsəməyib, o, hələ tam şəxsiyyət kimi yetişməyib. Sosiallaşma sosial rolların mənimsənilməsi kimi ifadə olunur. Y.Xabermasın belə zənn edir ki, bu cür yanaşma insanın sosiallaşmış şəxsiyyət kimi subyektiv özünüidentiklik və özünütəyin kimi keyfiyyətlərini təmin etmir. Belə göstəricilərlə insan, alimin fikrincə, şəxsi həyatı layihələrin qurulması, reallaşması qabiliyyətinin inkişafı nəticəsində sosiallaşmaya nail ola bilər.

S.P.İvanenkov belə bir nəticəyə gəlir ki, "sosiallaşmış şəxs cəmiyyətdə, bütünlükdə məişətdə olanlara şüurlu və məsuliyyətli olsun" [1, s.102].

Sosiallaşma cəmiyyətdə və sosial qruplarda yaranan çətinliklərin aradan qaldırılmasında təzahür edir. Fərd bu çətin yolda sosiallaşaraq həyatın mənasını dərk edir, şəxsi inkişafını davam etdirir. Z.Q.Qamev sosiallaşma dedikdə, buraya harmoniyanı, sintezi, yaradıcılığı və sosial azadlığı, müstəqilliyi, həmçinin məsuliyyəti, identifikasiyanı, empatiyaya və refleksiyaya nail olmaq bacarığını aid edir [2, s.62].

Şəxsiyyəti və onun sosial keyfiyyətlərini əksətdirmənin nəticəsi olan sosiallaşmadan danışarkən, ilk növbədə, psixologiyada şəxsiyyətin sosiallaşma prosesində aktiv rolunun tədqiqi məsələsi nəzərdən keçirilməlidir.

Psixoloji-pedaqoji ədəbiyyatlarda sosiallaşmanın nəticəsini təhlil edərkən E.B.Besna sosiallaşmanı başa düşmək üçün üç nöqtəyi-nəzəri müəyyən etmişdir:

1. Sosial davranışa cavab verən şəxsiyyətin daxili, dərin strukturu;
2. Şəxsiyyətin sosial mənşəyə malik daxili, dərin strukturu;
3. Öz daxili varlığını quran və mövcudluğu nəzərə alıb xarici davranışını əks etdirən şəxsiyyətin daxili şəxsi strukturu [3, s.12].

Hər iki variant sosiallaşma haqqında dolğun məlumat verir, nəticədə, insani münasibətlərə nə aiddirsə, onu sosiallaşmaya da aid etmək olar.

Psixoloji-pedaqoji elmi ədəbiyyatda sosiallaşmanın psixoloji göstəricilərini nəzərdən keçirək:

1. Sosiallaşmanın nəticəsi olan sosiallaşma J.Pyajedən və L.S.Vıqotskidən başlayaraq ardıcıl şəkildə öyrənilmişdir. Buraya interiorizasiya, əqli fəaliyyət, nitqin mənimsənilməsi, təfəkkürün vasitələri və s. kimi məsələlər aid idi.

2. B.Q.Ananyev xüsusi olaraq qeyd edirdi ki, sosiallaşmanın dərinliyində şəxsiyyətin yönəlişliyindən, motivlərindən, sərvət dəyərlərindən, maraqlarından və xarakterindən bəhs edilir.

Psixologiyada sosiallaşmanın əsas effektləri qismində daha çox şəxsiyyətin istiqaməti, aparıcı motivlər, maraqlar, inandırma, həyati məqsədlərə nail olma, habelə şəxsiyyətin daxili mövqeyini müəyyən edən şəxsiyyətin dünyagörüşü nəzərdən keçirilir. Tez-tez sosiallaşmanı təsvir edərkən yönəlişlik, dispoziya anlayışlarından da istifadə edilir.

3. Uzaq xarici ölkələrdə sosiallaşmanın nəticəsinə insanın özünüdərkə və onun "Mən konsepsiyası"nı (T.Şibutani, R.Bern) aid edirlər. T.Şibutani sosiallaşmanın nəticəsi üçün şəxsi müəyyənliyi mühüm hesab edirdi. S.A.Beliçeva sosiallaşmanın parametrlərinə peşə niyyətini, bilik və bacarıqları, ictimai davranış mexanizmlərini (dəyər-normativ, hüquqi, etik, sosial, siyasi, sərvət meyilləri, inandırma), özünütənzimləmənin mexanizmlərinin formalaşmasını, şəxsiyyətin emosional-iradi xüsusiyyətlərinə özünütənqidi, özünüqiymətləndirməyə qabiliyi daxil etmişdir [4, s.33].

4. Subyektiv yanaşmanın nümayəndəsi olan D.İ.Feldşteyn belə hesab edirdi ki, "şəxsiyyətin sosiallaşmasının başlıca meyarlarında uyğunlaşma dərəcəsi deyil, onun müstəqilliyi, inamı, sərbəstliyi, təşəbbüskarlığı əsas rol oynayır [5, s.75].

5. Sosiallaşmanı şəxsiyyətdə sosial tipikliyin formalaşması kimi nəzərdən keçirən yanaşma da mövcuddur. Bu yanaşmada bizim üçün ən vacib, nəzərəçarpan sosiallaşma üçün indikator əhəmiyyətli münasibətdir. İnsanlara, cəmiyyətə ümumqəbul edilmiş münasibət başqa münasibətlər kimi müəyyənliyi,

inteqrativliyi ilə fərdləndirilir ki, buradan da şəxsiyyətin sosial-psixoloji mahiyyəti özünü göstərir.

Yetkin şəxsiyyət öz aparıcı rolu ilə şəxsi, ictimai münasibətlərlə, o cümlədən münasibətlər strukturunda dinamikliyi ilə xarakterizə olunur. Cəmiyyətin və subyektivliyin təminatı daxil olmaqla insan sosial qarşılıqlı münasibətlər mühitində onun funksionallaşmış üsullarını müəyyən edir, inkişafın səviyyəsini subyektin ictimaiyyətçiliyi kimi səciyyələndirir.

Deməli, sosial münasibətlər sistemi insanı şəxsiyyət kimi xarakterizə edir [3, s.15]. Burada münasibətlərin psixoloji məzmunu şəxsiyyətin sosiallaşmasının meyarı və yetkinliyi kimi nəzərdən keçirilir.

E.B.Staraboyenko [6] sosiallaşmanın yeddi meyarını müəyyən etmişdir:

1. həyata yetkin intellektual münasibət;
2. həyata əhəmiyyətli məhsuldar münasibət;
3. həyata yetkin peşəkar münasibət;
4. həyata sosial aktiv münasibət;
5. həyata yetkin mənəvi münasibət;
6. həyata estetik münasibət;
7. şəxsiyyətin özünə yetkin münasibəti.

Alimin fikrincə, bu meyarlar cəmiyyətdə və sosial qruplarda insanın fəal sosiallaşmasını şərtləndirir və ona imkan yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. *Иваненков С.П.* Проблемы социализации современной молодежи. 2-е изд. доп. СПб, Синтез-Полиграф, 2003
2. *Гамев З.П.* Теоретико-методические аспекты социализации личности. Казан: Изд-во КПЭИ, 1998, 128 с.
3. *Весна Е.Б.* Социализация и индивидуализация закономерности и механизмы / Рец. Д.И.Фелдштейн. Москва: Петропавловск-Камчатский, 1997, 200 с.
4. *Беличева С.А.* Основы превентивной психологии. М.: Наука, 1993
5. *Фельдштейн Д.И.* Социальное развитие в пространстве-времени детства. М.: 1997
6. *Старовойтенко Е.Б.* Психология личности в парадигме жизненных отношений: Учебное пособие для студентов и аспирантов вузов, обучающихся по специальности "Психология". Гос.ун-т, Высш. шк. экономики. Москва: Трикста, 2004, 253 с.